

József Attila.
Költészet és énkonstrukció

0. Költészet és személyiség

0.1. A modern költészet két alapvető megszólalásmódja a *szimbolikus* és a *tárgyas* beszédmód. Előbbi jellemzően a *klasszikus modernség* (Baudelaire, Rimbaud, Mallarmé; Ady, Babits, ...), utóbbi a *késő modernség* (Walt Whitman, Rilke, T. S. Eliot; a *Számadás* Kosztolányija, most majd József Attila, ...) sajátja. Előképüket már az angol romantika indulásakor láthattad, a *Lírai balladákban*, a coleridge-i és a wordsworthi modellben.

0.2. A huszadik század fontos pszichológiai rész tudománya a *személyiségpszichológia*. A pszichológiai jelenségek komplexitása nyilvánvalóan nem engedi, hogy egyetlen egységesítő elmélet leírja a személyiség bonyolultságát. (Így volt ez a humor esztétikai minőségénél: ott is elméletekről beszéltünk.)

A személyiségpszichológia egyik változataként korábban is többször beszéltünk a freudi *pszichoanalízis* személyiségképéről, benne az *id* (ösztönén, ősvalami), az *ego* (a fenomenológiai, jelenségszintű én) és a *szuperego* (felettes én) tartományairól. Ez a megközelítés az ént önmagában vizsgálja, annak belső összetettségére és belső folyamataira összpontosít.

A személyiségpszichológia más irányzatai szerint a *személyiség társas jelenség*, külső és belső kapcsolatok dinamikus folyamatai formálják (említettük már Jung kollektív tudattalanját, Adler individuálpszichológiáját). Közéjük tartoznak a *tárgykapcsolat-elméletek*; ezekben a személyiséget, az ént általában *szelf*ként nevezik meg. (Ha jól tudom, a szefiknek is két fő fajtája van: az egyikén valami fontos személyiséggel, a másikon valami fontos dologgal örökíti meg magát a szelfiző. Aztán hallottam, hogy van a purista verzió, amikor a lehető legselegesebb háttér a fontos; majd ez is nagyon illik a képünkbe.)

A tárgykapcsolat-elméletekben a *tárgy* (objektum) nem csak élettelen dolgokat jelent, amivel, hanem más személyeket is, akikkel az én, a szelf, a szubjektum *pszichés kötelékeket* épít ki mint külső tárggyal. Egységes állításuk, hogy az a mintázat, ahogyan életünk során másokhoz viszonyulunk, a korai gyermekkori interakcióinkban gyökerezik, ezek a mintázatok bukkannak fel újra és újra a későbbiekben.

Ez a külső tárgyakkal létesített pszichés kötelékek biztosíthatják az *ösztönén energiáinak hatékony felszabadítását*. Lényegében a kötődés alapvető és nélkülözhetetlen *énfunkció*, a szelf mintegy a kötődéshálózatának gyújtópontja.

Kötődési mintázataink a gyerekkorban alakulnak ki és rögzülnek, életünk során végigkísérnek minket.

Az újszülöttnak első hat hónapjában semmifajta énhatára sincs, szimbiózisban létezik édesanyjával. Az első objektumként, *tárgyként* érzékelt entitás majd épp édesanyja lesz, akitől elkülönül: ez a szeparációs folyamat kelti az első *szorongás*élményt, ennek a kezelése az egész életre kihat.

Nagyjából három éves kor környékén megy végbe egy hasonló folyamat az apával kapcsolatban (ez lesz az első pszichoszexuálisan aktív korszak, ehhez kapcsolódik az Ödipusz- és az Elektra-komplexus), illetve majd a pubertás idején indul meg a személyiség lényegi önállósodási szakasza.

E folyamatok rögzítik azokat a belső tárgyreprezentációkat, amik meghatározzák későbbi kapcsolatainkat.

A belső, lelki szükségleteink kielégítésében kiemelkedő fontosságú entitásokat nevezik *szelftárgynak* (volytaképpen *éntárgynak*).

A szocializációs folyamat során végbemegy egy, a *családfunkciók* határait nagyobb közösségre, a *nemzetre*, hazára kiterjesztő folyamat, amellyel párhuzamosan a *család pólusai* absztrahálódnak transzcendens gondviselőkké, lásd a kereszténység Atya–Fiú–Szentlélek (lényegében az Anya) képzetétét, vagyis a hit *istenképévé* transzformálódik az ödipális háromszög. (A hatalmi manipulációk nem véletlenül e területeken oly' sikeresek. Persze ismert és létező jelenség családon belüli erőszak is.)

0.3. A József Attila-életrajz ismeretében nem kétséges, hogy fejlődéslélektani szempontból énefejlődését problematikusnak tekinthetjük. Nyilván sokan nőnek fel hasonló nehézségekkel; minden bizonnyal eredendő tehetsége és tudatos törekvése különbözteti meg e tömegtől: úrrá lenni a személyiség szorongáskáoszában, ént teremteni annak romjaiból. Lássuk, sikerül-e kifognunk vele horgászva valamit abból a bizonyos karkai-camus-i kádból.

0.4. Mint tudjuk, az emberfaj elkülönülését az állatvilágból nagyrészt kommunikációs, konkrétan nyelvi adottságai, képességei okozták. Így emberi személyiségünk teljességének igen fontos része annak nyelvi meghatározottsága. (Emlékezz Édes Annára.) Nem csoda, ha József Attila e téren birtokolt tehetsége a lírai (E/1.!) műnemben teljesebben ki. A következőkben a nyelvi-poétikai énkonstrukció irányából vizsgáljuk életművét.

1. A József Attila-életmű szelfkonstrukciós megközelítése

A bevezetésben a költői útkeresés verseit vizsgálva megállapítottuk, hogy többek között Petőfi-, Ady-, Kosztolányi-, Babits- és Kassák költő-apai hatásai észlelhetők. De a karakteres József Attila-i hang, későbbi szelfpoétikájának lényege még hallgat.

A saját, individuális költői én nyelvi megformálásához szükséges fordulatversnek a *Tiszta szívvel*-t tekinthetjük. Ez lényegében minden személyiségtörédekről, -törmelékekről leválasztja a szelfet (*destruáló, tagadó retorikával*), hogy az a megtisztítás után újrakonstruálhassa önmagát. Ezt követően az *én* a *név*, az *én és te* szelfkonstruáló lehetőségeit a *szerelem* költészetében keresi. Összefoglalva az *én megtisztításának* szakaszaként nevezzük majd meg.

Ezt követően fog neki az énkonstrukció ún. *külső tárgyakban* kötődést kereső kísérletébe, amelyben a *teljes világ rendjében* keresi szubjektum és objektum konstrukciós analógiáit, harmóniáját.

Ezen kísérletek után fordul a *belső tárgyak* költészetéhez, itt emeljük majd ki a *mama-* és az *isten*verseket, illetve a *gyermektematikát* érintőket.

Végül az öngyilkosság poétikája következik.

E megközelítés nem kizárólagos, felosztása illeszkedő volta mellett sem csupán kronologikus, továbbá lesznek versek, amelyek talán kevésbé illeszthetők tárgyalásrendünkbe.

1.1. Útkeresés

(Lásd a korábbi, bevezető kiosztmányt; de álljon itt még kettő teljes.)

LÉLEKSZIRTEKEN

A lelkeim életért zugó tavában
Rimek lapulnak, mint a zátonyok.
Szerelmem űz, hogy rajta csolnakázzam
És szívemen el is barangolok.

De csolnakom a habja elragadta,
Sodorja éles zátonyok között.
(A tájat erre bánat-népség lakja
S én bánatom is ide költözött.)

Fáradt nyugvással csak hagyom rohanni
S zokogva várok, hátha partot ér;
Még könnyem is van nékem; ó van annyi,

Hogy vezekeljek minden álмамér' -
És öntöm is sűrűn, bőséggel, híven,
Míg tördelődik szirteken a szívem.
1922 első fele

FIATAL ÉLETEK INDULÓJA

Apáink mindig robotoltak,
Hogy lenne enni kevés kenyérünk,
Bús kedvvel, daccal, de dologban voltak,
Az isten se törődött velünk.

De fölöttünk már valahára,
Kik nem tudjuk, mi az vígan élni,
És mostan vashittel, jó bátorsággal
Sorsunk akarjuk fölcserélni.

Tudjuk, apánkkal gyávák voltunk,
Nem volt jogunk se, csak igazságunk.
Most nincs, ki megállat az élet-úton,
De, ha akad, nyakára hágunk.

Mi vagyunk az Élet fiai,
A küzdelemre fölcent daliák,
Megmozdulunk, hejh, összeroppan akkor
Alattunk ez a régi világ!
1922. október

1.2. Az én megtisztítása és „azonosítása”

1.2.1. Megtisztítás

Tiszta szívvel

Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.

Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Húsz esztendőm hatalom,
húsz esztendőm eladom.

Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.

Elfognak és felkötnek,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.

1925. március

1.2.2. Azonosítás: a név („kartoték-adatok”) poétikája

JÓZSEF ATTILA

Vidám és jó volt s tán konok,
ha bántották vélt igazában.
Szeretett enni s egyben másban
istenhez is hasonlított.
Egy zsidó orvostól kapott
kabátot és a rokonok
úgy hívták: Többé-itt-ne-lássam.
A görög-keleti vallásban
nyugalmat nem lelt, csak papot -
országos volt a pusztulásban,

no de hát ne búsuljatok.

1928 eleje

NEMZETT JÓZSEF ÁRON

Nemzett József Áron,
szappanfőző, aki már
a Nagy Óceánon
szagos füveket kaszál.

Megszült Pőcze Borcsa,
kit megettek a fenék,
gyomrát, hasát sorba,
százláb súroló kefék.

Szerettem Lucámat,
de Luca nem szeretett.
Bútoraim: árnyak.
Barátaim nincsenek.

Bajom se lesz többé,
lelkemmé lett mindahány, -
élek mindörökké
gazdátlan és ostobán.

1928 eleje

ÁPRILIS 11

A talló kalászeit hányva
S a verebek közé belesvén
Nagy szél kapott föl egyszer engem
Hirtelen, áprilisi estén.

Gyerekeit kereste arra
S engem talált ott épp az utban.
Bömbölt, örült, s én mosolyogva
Rengeteg mellén elaludtam.

Vitt falvan, földeken keresztül,
Meghempergetett jó sárosra,
Cibálva és kacagva vitt egy
Pesti, csatakos külvárosba.

Az uccán vidám jasszok lógtak
S még vidámabban verekedtek,
Kiabáltak, kiabáltunk és
A jasszok végül berekedtek.

Mondom, valami nagy ünnep volt,
A hívek templomokba mentek
És reszketve, szomorú kézzel
Áldották őket meg a szentek.

S hogy a harangok búgtak, fölűt
A szívekben nagy, esti béke.
A gyilkos végzett emberével
S úgy menekült, kalaplevéve.

Reménységnek és tulipánnak
Kicsikis deszka alkotmányba
1905-ben ígyen
Iktattak be az alkotmányba.

A kártyás munkásnak fiúként,
S a szép, ifjú mosóasszonynak,
Ligetnek, sárnak, vágynak, célnak,
Fejkendőbe kötözött gondnak.

A szegényasszony rég halott már,
De fiát a szél el nem hagyja,
Együtt nyögünk az erdőn éjjel
S együtt alszunk el virradatra.

1925. április 22.

1.3. A külső tárgyak költészete

1.3.1. A szerelem (én és te; én és nemén-én) poétikája

TEDD A KEZED	GYÖNGY	KLÁRISOK
Tedd a kezéd homlokomra, mintha kezéd kezem volna.	Gyöngy a csillag, úgy ragyog, gyöngyszilánkokként potyog, mint a szőlő, fürtösen, s mint a vízcsepp, hűvösen.	Klárisok a nyakadon, békafejek a tavon. Báránycsók, báránycsók a havon.
Úgy őrizd, mint ki gyilkolna, mintha éltél éltél volna.	Halvány bár a göröngy, ő is csámpás barna gyöngy; a barázdák fölfűzik, a bús földet diszítik.	Rózsa a holdudvaron, aranyöv derekadon. Kenderkötél, kenderkötél nyakamon.
Úgy szeress, mint ha jó volna, mintha szívem szíved volna.	Kezéd csillag éneke, gyenge csillag fejemen. Vaskos göröngy a kezem, ott porlad a sziveden.	Szoknyás lábad mozgása harangnyelvek ingása, folyóvízben két jegenye hajlása.
	Göröngy, göröngy, elporlik, gyenge csillag lehullik, s egy gyöngy lesz az ég megint, egybefogva szíveink.	Szoknyás lábad mozgása harangnyelvek kongása, folyóvízben némaombok hullása.

1.3.2. A külső tárgyak (élő és élettelen dolgok, jelenségek, törvények) költészete

HARMATOCSKA	RITKÁS ERDŐ ALATT
Guggolva ringadoz a málnatő, meleg karján buggyos, zsíros papiros szendereg.	Ritkás erdő alatt a langy tó, lukba búvik piros bogárka, fű biccen szürke csöpp varangytól és a szántón borong a nyárfa.
Lágy a táj, gyöngy az est; tömött, fonott falomb. Hegyek párja rezg a halmokon s dalom.	Magos muharban hasán horkol odvas dorong, a végén gomba. Nézi teltkeblű öreg hordó; puha moha meg zsíros donga.
Hát dolgoztam hiven, zümögve, mint a rét. Milyen könnyű a menny! A műhely már sötét.	Lebeg a hosszú szél lebontva, - késő, szép délután ez, késő - fodraiból a levelet fésűli zümögő fésű.
Fáradt meg együgyű, vagy tán csak jó vagyok s reszketek, mint a fű és mint a csillagok.	S a köd szoptató melle bugyan a ráncos szoknyájú hegyek közt, - így volt. Egy ember ült a porban s eltűnt a kifésűtött jegyek közt.

(folyt. köv.)